

Nummer 11 December 2014

Vrijwilligersbulletin BAM

De oudste kerststal van 's-Hertogenbosch

Door Len Janssens

Het is elk jaar in december en januari weer dringen in onze Sint Jan. Al vanaf de vijftiger jaren van de vorige eeuw komen ouders met hun kinderen van heinde en verre om naar de enorme kerststal kijken. Elk jaar lijkt die weer een stukje groter te zijn geworden. Op hoogtijdagen is het voetje voor voetje schuifelen langs alle tentoongestelde taferelen met de meest exotische dieren in uitheemse landschappen. Leuk natuurlijk, maar als je in alle rust het hele kerstverhaal tot in detail wil bekijken kun je dat echt beter buiten doen. Dat deden ze eeuwen geleden ook al. Plaatjes kijken, want lang niet iedereen kon lezen en schrijven.

Wimbergen

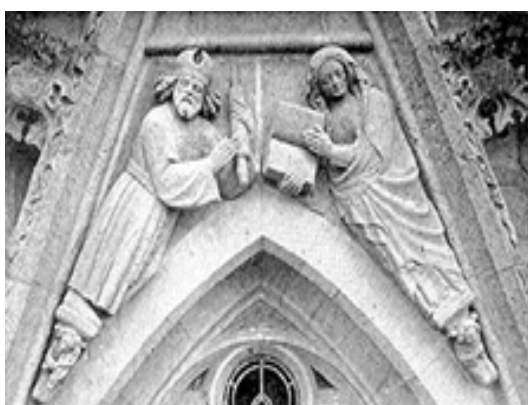
Laat de kerststal binnen eens voor wat die is en loop maar naar buiten via het zuidertransept (aan de kant van de Parade), sla meteen linksaf en volg het hek dat om de kerk heen staat. Kijk al lopend omhoog (wel oppassen dat je je nek niet breekt op de ongelijke straatkeijtes) naar de driehoekige natuurstenen siergevels aan weerszijden van de raamspitsen. Zo'n versiering heet een Wimberg.

De oorspronkelijke wimbergen van de straalkapellen werden gemaakt rond het jaar 1400. Inmiddels zijn ze allemaal al enkele keren vervangen omdat ze door verwerking in slechte staat verkeerden. De

originele, begin 15e-eeuwse wimbergen zijn nog steeds te zien in het aanpalende Sint Jansmuseum De Bouwloods.

De oudste kerststal van de stad

Lopend om het koor zie je eerst enkele wimbergen met allerlei bizarre figuren en on dieren, zoals draken, leeuwen en zelfs een eenhoorn. Maar dan, bij de eerste straalkapel begint een doorlopende voorstelling in 12 bedrijven die je met recht de oudste kerststal van 's-Hertogenbosch zou kunnen noemen. Het begint met Maria in de tempel en eindigt met de vlucht naar Egypte.

1. Maria in de tempel

Kijk, daar zie je twee mensen afgebeeld. Rechts een vrouw die een boek vasthoudt, links een man met iets in zijn handen dat bij nadere beschouwing geen deegroller blijkt te zijn maar een ouderwetse joodse wetsrol. Hij blijkt dus een priester te zijn. Allebei staan ze op een kraagsteen in de vorm van een engeltje.

2. Verloving van Maria en Jozef

Links een vrouw (Maria) met een boek, achter haar kleine figuur die een hand op haar bovenarm legt. Rechts een bebaarde man (Jozef) met links van hem een hogepriester, te herkennen aan de mijter op zijn hoofd. Ook hier engelen als kraagstenen.

3. De annunciatie; de boodschap van de engel Gabriël aan Maria.

De engel Gabriël vertelt Maria dat ze een zoon verwacht. Ook hier draagt Maria weer een boek, dit keer geopend. De vaas met lelies staat symbool voor haar maagdelijkheid, ze had immers nog niet het bed gedeeld met haar Jozef.

4. Bezoek van Maria aan haar nicht Elisabeth.

De engel Gabriël vertelde Maria ook dat haar oudere nicht Elisabeth al 6 maanden zwanger is. Dus gaat Maria bij haar op bezoek. Links op de Wimberg is Maria afgebeeld en rechts Elisabeth.

5. Geboorte van Christus.

Hier herken je het tafereel van de kerststal. Linksboven een doedelzak spelende herder en een engel. Rechtsachter de os en de ezel. Rechtsboven de profeet Isaias met boek, muts en stok. Op de voorgrond Maria (rechts) en Jozef (links) en hun ingebakerde kindje Jezus (op de linkerhelft boven het hoofd van Jozef).

6. Besnijdenis des Heren.

Jezus werd besneden toen hij 8 dagen oud was. De priester staat links, in het midden een vrouw die Jezus vasthoudt. Rechts een bebaarde man met een groot slachtmes. Dit enorme mes lijkt wel ietwat buitenproportioneel voor het gestelde doel.

7. De Drie Koningen op weg naar Bethlehem.

Twee figuren met een bloemenkrans als gordel, een met een metalen gordelketen. De twee rechterfiguren hebben een kroon op hun hoofd. Ze brengen alledrie geschenken mee. Naast de linker figuur drie dierenkoppen die met wat goede wil te herkennen zijn als koppen van paarden of kamelen.

8. Aanbidding van het Kind door een Koning.

Links knielt een gekroonde koning. Hij heeft een ciborieachtig vat in de hand. Maria draagt het Kind, daarachter zien we een engel met een banderol in de handen. .

9. Opdracht van het Kind Jezus in de tempel.

Volgens de joodse religieuze wetten moest ieder eerstgeboren kind aan God worden aangeboden en weer vrijgekocht. Daarbij moest een offer worden gebracht, bijvoorbeeld een lam of twee duiven. Links zien we Maria met achter haar een meisjesfiguur met in de rechterhand een kooi met twee duiven. Rechts Jezus, vastgehouden door Simeon.

10. Kindermoord in Bethlehem.

Herodes had gehoord dat er een nieuwe Koning der Joden was geboren. Om zijn positie veilig te stellen gaf hij opdracht aan zijn soldaten om alle jongetjes jonger dan twee jaar te doden. Links een soldaat met helm en maliënkolder. Hij houdt een kind bij de voetjes vast en staat op het punt dit met zijn zwaard te doden. Rechts is koning Herodes afgebeeld met kroon en scepter.

11. Soldaten en Jozef met kind op de arm.

Links twee soldaten, rechts Jozef met Jezus op zijn arm. Naast een het wonderbaarlijk snel gerijpte koren in Egypte. overeenkomstig de veel uitgebeelde legende.

12. Vlucht naar Egypte.

Jozef en Maria vluchten met Jezus naar Egypte omdat ze door een engel zijn gewaarschuwd voor de moordende soldaten van Herodus. Maria zit met de in doeken gewikkelde Jezus op de ezel. Rechts houdt Jozef de teugels van de ezel vast. Op de achtergrond bomen en bladeren.

En daarmee wordt het kerstverhaal afgesloten. Is het niet een wonderlijk idee dat dit al eeuwen op onze prachtkerk staat en dat er in onze tijd bijna niemand meer naar kijkt? Sterker nog, de meeste voorbijgangers, waaronder ook trouwe kerkgangers, weten niet eens wat er allemaal te zien is aan de buitenkant van deze kerk. Mijn advies; Ga, zodra de temperatuur weer wat aangenamer wordt, met een comfortabele opvouwbare tuinstoel en een verrekijker lekker in de tuin van de Sint Jan zitten en kijk en geniet. Schuif van tijd tot tijd een stukje op. Echt, je weet niet wat je ziet. Doen!

Gesprek met Martin Nooijens (kwartiermaker Erfgoed Cluster sinds oktober 2014)

Door Paulien van der Krabben

Tijdens het BAM-uitje deelde Hans Meesters ons mee dat Martin Nooijens benoemd was tot kwartiermaker van het nieuw te vormen Erfgoed Cluster. Dat is de voorlopige naam voor het samengaan van de afdelingen Vestingwerken, Stadsarchief en de BAM. Dat is een ontwikkeling die ook op ons als vrijwilligers van de BAM invloed zal gaan hebben. Alle reden dus voor een gesprek met de man die deze nieuwe ontwikkelingen moet gaan leiden.

Ter kennismaking vertelt Martin dat hij een geboren Brabander is, maar getogen in Venlo. Daar heeft hij ook het - tot nu toe - grootste deel van zijn functies vervuld. Op bestuurlijk niveau als wethouder en op directieniveau voor overheid en semi-overheid. De vacature voor directeur Stadbedrijven bij de gemeente 's-Hertogenbosch gaf hem de mogelijkheid nog een nieuwe stap in zijn carrière te zetten. Het sloot ook aan bij de behoefte van zijn vrouw en hem om in Brabant te gaan wonen. In zijn tijd in Venlo heeft hij een groot deel van zijn hart verpand aan die stad. Hij praat met groot enthousiasme over de mooie kanten van Venlo. Hij benadrukt dat de bombardementen in de 2e Wereldoorlog daar heel veel schade heeft veroorzaakt.

„Daarmee is de ziel uit die stad geslagen”. Deze uitspraak maakt wel duidelijk dat hij ook besmet is met het „Erfgoed-virus” zoals hij dat noemt.

Ik vraag hem welke veranderingen er te verwachten zijn voor ons als vrijwilligers binnen het Erfgoed Cluster. Hij geeft aan dat alles nog in ontwikkeling is en dat de Cultuur Historische Visie van de gemeente daarvoor de leidraad is. In die visie staan 3 ontwikkelingen centraal.

- 1 Inzicht geven in de sporen uit het verleden ofwel het toegankelijk maken van oude documenten en vondsten.
- 2 Inzicht geven in de oorsprong van de oude sporen; waar ze vandaan komen; wat hun betekenis is voor het heden
- 3 Het vertellen van het verhaal van de ontwikkeling van onze stad.

Om dat doel te bereiken is het belangrijk de samenwerking tussen de 3 afdelingen te verbeteren. Martin heeft de opdracht gekregen om de losse afdelingen op termijn tot een geheel te smeden.

Dit betekent dat er ook gekeken moet worden naar de rol van de vrijwilligers bij de diverse afdelingen; welke taken hebben zij; welke eisen kunnen er gesteld worden; welke opleiding hebben zij nodig; welke middelen zijn er nodig etc.

Ik vraag of die verdere samenwerking tussen de afdelingen ook consequenties zal hebben voor de huisvesting van de verschillende afdelingen.

Het antwoord daarop is dat er nu nog geen concrete stappen zijn voorzien, maar dat nauwere samenwerking ook kan vragen om dichter bij elkaar te zitten. Maar het is duidelijk dat de depot functies van de verschillende afdelingen andere eisen stellen aan de huisvesting dan de onderzoek functies.

Martin benadrukt dat het cluster nu nog in de ontwikkelfase zit. Hij hoopt dat er medio 2015 een duidelijk plaatje is van de nieuwe sector en zegt toe in de tussentijd regelmatig alle betrokken medewerkers en vrijwilligers te zullen informeren.

Tot slot zegt Martin: „Mijn droom is een sterk gewortelde erfgoedafdeling die de stad op velerlei terreinen inspireert en uitdaagt zoals cultuur, economie, historische beleving en ruimtelijke ontwikkeling. Naar mijn idee hoort daar ook bij dat we onze topstukken aan een groter publiek kunnen laten zien.”

OMD-Klassendag 2014

Door Ed Hupkens

Op 13 en 14 september 2014 werden de Open Monumentendagen (OMD) gehouden. Onderdeel hiervan is de OMD-Klassendag, bestemd voor leerlingen van groep 7 en 8 van de basisschool. De OMD-Klassendag werd in 2011 voor de eerste keer gehouden. Er deden dit jaar twee Bossche basisscholen mee: De Matrix en De Vlindertuin. Het doel is kinderen uit de bovenbouw van de basisschool kennis te laten maken met archeologie, bouwhistorie en monumenten. De OMD-Klassendag wordt georganiseerd door medewerkers en vrijwilligers van de afdeling Archeologie, Bouwhistorie en Monumenten (BAM) en de Kring Vrienden van 's-Hertogenbosch.

Op vrijdag 12 september maakten ongeveer 60 leerlingen van groep 7/8 van kindcentra De Matrix (Engelen) en De Vlindertuin (Nieuw-Zuid) verwachtingsvol hun opwachting bij Sint-Jansmuseum De Bouwloods. Na een welkomstwoord van Hans Meester, hoofd van de BAM, werden de leerlingen in vier groepen opgedeeld. In verschillende volgordes kregen de groepen hetzelfde programma.

Rondom Beiaard, Sint-Jan en Bouwloods

Stads- en torengids John Vermulst nam een groep mee de 73 meter hoge westtoren van de Sint-Jan in, rechtstreek naar de vijfde verdieping waar zich 41 klokken van het carillon bevinden. Daar is ook het beiaardhuisje, waar beiaardier Joost van Balkom de leerlingen ontving. Vol geestdrift gaf Van Balkom uitleg over de carillonklokken, speelde ook op het carillonklavier. Hij nodigde enkele kinderen uit om samen met hem op het klavier te spelen, hetgeen zij vol enthousiasme deden.

Een tweede groep ging ook de Sint-Janstoren in, onder leiding van stads- en torengids Peter van Spaandonk. Na een korte rondleiding op de tweede verdieping (tentoonstelling restauratie) en vierde verdieping (klokkenzolder) klommen zij door naar de zesde verdieping. De leerlingen bereikten daarmee de voet van de spits op een hoogte van 43 meter. Het hoogste punt van de toren, daar waar het haantje staat, is 30 meter hoger, maar niet toegankelijk voor bezoekers. Vanaf de vier balkons hadden de leerlingen een magnifiek en indrukwekkend uitzicht over de oude vestingstad en zijn wijde omgeving. Na enige tijd wisselden de twee groepen van positie.

Beiaardier Joost van Balkom op het carillonklavier

Stadsgids en BAM-vrijwilliger Len Janssens maakte met de vier afzonderlijke groepen letterlijk een rondje om de Sint-Jan. Er kwam uitleg over enkele ornamenten aan het exterieur. De dubbele luchtbogen met hun 96 mysterieuze luchtboogfiguren werden zeer bijzonder gevonden. Evenals de engel met haar mobiele telefoon en moderne kleding. De objectgidsen Trudy van Lierop en Judith Peek ontvingen de vier groepen achtereenvolgend in Museum De Bouwloods. Na een korte toelichting zwermden de leerlingen over De Bouwloods uit, gewapend met een vragenformulier. Overal in het gebouw waren kleine groepjes bezig met kijken naar middeleeuwse beeldhouwwerken, bouwtekeningen en foto's, je zag hen erover discussiëren en antwoorden op vragen noteren.

Vanaf de balustrade een magnifiek uitzicht

De reacties van de kinderen en begeleidende ouders en leerkrachten waren uitermate positief. Het programma van de OMD Klassendag sluit aan bij de kerndoelen van het basisonderwijs binnen het domein Oriëntatie op jezelf en de wereld en het domein Kunstzinnige Oriëntatie. En dat sluit weer precies aan bij wat het organisatiecomité Open Monumentendagen met de Klassendag voor ogen staat: OMD door middel van een leuk en leerzaam kinderprogramma bekend maken bij de Bossche basisscholen.

Rondje rondom de Sint-Jan

Gehoord tijdens Open Monumenten klassendag in en om de Sint Jan

Door Len Janssens

De kinderen waren verdeeld in vier groepen en ik heb met elke groep een “rondje om de kerk” gelopen om ze o.a. het bijzondere beeldhouwwerk te laten zien. Aan elke groep stelde ik de vraag: Wie was Sint Jan? Tot mijn niet geringe verbazing waren er in alle groepen enkele leerlingen die meteen enthousiast het antwoord riepen: “Sinterklaas!”.

Toen we, lopend van de Parade naar de Choorstraat langs de ingang naar de sacristie kwamen stond daar achter het hek een kleine auto geparkeerd. Hoor ik achter me een meisje roepen: “Kijk, de auto van Jezus”.

Nader Bekeken

In deze rubriek belichten we telkens een van de medewerkers/vrijwilligers van de BAM. Deze keer is dat Marina Wirtz. Zij is 67 jaar oud, woont in 's-Hertogenbosch en werkt sinds maart 2013 als vrijwilligster voor de BAM.

Wat heb je beroepshalve zoal gedaan voordat je bij de BAM kwam werken?

Beroepshalve...? Ooit, in mijn jonge jaren aan het middelbaar onderwijs in Eindhoven handvaardigheidslessen gegeven. Ditzelfde vak ook aan de verpleegkunde avondopleiding aan het Onze Lieve Vrouwe Gasthuis (het OLVG) in Amsterdam. Dat was erg fijn om te doen, want het was een keuzevak en degenen die kwamen waren dus zeer gemotiveerd en vaak ook getalenteerd. Tussendoor had ik een baan bij het Wilhelmina Kinderziekenhuis in Utrecht als spelleidster-observatrice.

Als ca. 23-jarige voelde ik me te jong om met kinderen die kanker hadden, en vaak ten dode waren opgeschreven, te werken. Ik vond dat zwaar en tegelijkertijd had ik daar weer moeite mee, want zij waren het die het zwaar hadden. In mijn huwelijkse tijd gaf ik ook wel handvaardigheidslessen in ons huis, waar ruimte genoeg voor was, in hartje Amsterdam en later in Meerkerk. Vanaf mijn Amsterdamse tijd in de jaren 70, toen ik als vrijwilligster voor Amnesty International ging werken, heb ik steeds vrijwilligerswerk gedaan. Van taallessen voor asielzoekers tot museum- en bibliotheekwerk.

Wat voor werkzaamheden doe je bij de BAM?

Ik scan het fotoarchief. Kasten vol, daar op zolder. Heel interessant dikwijls. Bijvoorbeeld foto's van de bouw van het tweede station uit 1896, architect Eduard Cuypers. De huidige overkapping dateert daar nog van. En van het derde station, omdat het tweede station zwaar was beschadigd in de oorlog. Heel wat oorlogsfoto's. En foto's van gestripte oude panden, met mooie balken, bogen, zolders. Van kerken die er niet meer zijn, van omliggende dorpskernen die nu bij de stad horen....

Op welke dagen ben je bij de BAM te vinden?

Op donderdag van 9:00 tot ca. 12:30 uur.

Er is natuurlijk ook een leven buiten de BAM. Waar houdt je je verder mee bezig?

Heel mijn leven tekenen, schilderen. Al tijdens de middelbare school op het Van Der Puttlyceum ging ik op zaterdagochtenden naar cursus op de Eindhovense Kunstacademie. Later Design Academy. Een paar jaar geleden rondde ik in Arendonk (België) aan de Academie voor Schone Kunsten mijn deeltijd tekenopleiding van vijf jaar af. Met lof, o la la. Fotografie heeft ook al lang mijn belangstelling. Vroeger had ik zelf een zgn. donkere kamer.

Religie boeit me. Heb o.a. ooit propedeuse gehaald voor HBO maatschappelijk werk en theologie, maar wilde daarna toch de creatieve kant verder ontwikkelen. Houd me nu in het leerhuis van de abdij in Heeswijk-Dinther nog steeds met de bijbel bezig. Deed ook cursussen bij het IVN en post-HBO cursussen geologie. Nog steeds boeit me dat. Mijn tijd is duidelijk te kort voor zoveel wat ik interessant vind.

Last but not least: ik heb twee schatten van kinderen, beiden samenwonend, dochter in Tilburg en zoon in Delft. Er zijn (nog?) geen kleinkinderen. En naast lezen en lezen (ja 2x) en fietsen en stilte en muziek, ben ik graag samen met mijn lief.

Waar zijn we mee bezig?

Door Janneke Bosman

Enige tijd geleden werd me door Paulien gevraagd of ik iets wilde schrijven over de werkzaamheden van het team advies voor de buurgemeenten. Sinds mei 2014 ben ik twee dagen in de week gedetacheerd bij de gemeente Den Bosch, voornamelijk als ondersteuning voor Stefan voor de advisering van de buurgemeenten. Hieronder vertel ik eerst een stukje theorie en ga ik vervolgens in op de praktijk.

De basis van ons werk voor de buurgemeenten is de wet op de archeologische monumentenzorg, die op 1 september 2007 in werking is getreden. Daarin is geregeld dat niet het Rijk of de Provincie, maar de gemeenten zelf verantwoordelijk zijn voor het archeologiebeleid in hun gemeente. Sinds een paar jaar is dit niet meer beperkt tot de archeologie maar vormen ook andere facetten van de cultuurhistorie zoals historische landschappen en historische elementen (bijvoorbeeld dijken en houtwallen) onderdeel van erfgoedwetgeving. Kennis van het eigen erfgoed, is een voorwaarde voor het op de juiste wijze meewegen van deze belangen bij ruimtelijke ontwikkelingen.

Om inzicht te krijgen in hun eigen erfgoed, hebben bijna alle gemeenten in Nederland inmiddels een archeologische waarden- en verwachtingenkaart laten maken. Op deze kaart staat aangegeven waar archeologische waarden (vindplaatsen) aanwezig zijn, maar ook waar ze verwacht kunnen worden. Sommige gemeenten gaan een stapje verder en hebben al het erfgoed in de gemeente in kaart gebracht en een cultuurhistorische waardenkaart of erfgoedkaart laten vervaardigen.

Met behulp van deze kaarten kunnen archeologische en cultuurhistorische waarden worden meegenomen in bestemmingsplannen en andere ruimtelijke plannen, zoals het aanleggen van een woonwijk, het bouwen van nieuwe wegen of het aanleggen van een parkeergarage. Om te kunnen beoordelen of bij bepaalde ingrepen archeologisch onderzoek noodzakelijk is, is inhoudelijke/ archeologische kennis van zaken onontbeerlijk. Omdat die kennis niet op regelmatige basis nodig is, hebben de meeste gemeenten die niet zelf in huis. In Noord-Brabant zijn daarom samenwerkingsverbanden ontstaan van verschillende gemeenten die samen een adviseur in dienst hebben of inhuren. Een aantal van de buurgemeenten van Den Bosch maakt gebruik van de kennis die bij de gemeente Den Bosch (de BAM) aanwezig is. Het gaat om de gemeenten Boxtel, Veghel, Schijndel, Sint-Michielsgestel, Heusden, Vught, Loon op Zand, Haaren, Waalwijk en Sint-Oedenrode. Het grote voordeel van deze constructie voor deze gemeenten is dat zij gebruik kunnen maken van de kennis van de regio die bij de BAM aanwezig is. Een ander voordeel is dat de archeologen van de BAM in dienst zijn van de gemeenten en daardoor geen commercieel belang hebben/ onafhankelijk zijn. De afdeling advies van de BAM ondersteunt de gemeenten ook bij het maken van erfgoedbeleid.

Tot zover een redelijk ingewikkeld verhaal, dat in de praktijk zorgt voor een interessant en afwisselend werkaanbod.

Vanuit de gemeenten komen heel veel verschillende vragen en verzoeken. Het gaat zowel om inhoudelijke als beleidsvragen: „In dit gebied vinden ontwikkelingen plaats, is er archeologisch onderzoek nodig?”

„Ik heb een rapport, is dat onderzoek naar behoren uitgevoerd en wat betekent dat voor het verdere proces?”

„Er is een archeologische vondst gedaan tijdens bouwwerkzaamheden, wat nu?”

Tijd voor een praktijkvoorbeeld:

In de gemeente Sint-Michielsgestel vinden veel ontwikkelingen plaats. Eén van die ontwikkelingen betreft het bouwen van een woning aan de Theerestraat. Omdat het gebied op de kaart van Sint-Michielsgestel een hoge archeologische verwachting heeft, moest voorafgaand aan de bouw archeologisch onderzoek uitgevoerd worden. Dat onderzoek betreft in de meeste gevallen een bureauonderzoek met een verkennend booronderzoek. Zo ook in de Theerestraat. Omdat uit dit onderzoek bleek dat in het plangebied zeer waarschijnlijk een archeologische vindplaats wordt aangetroffen is na dit onderzoek een proefsleuvenonderzoek uitgevoerd. Een deel van de aangetroffen vindplaats, is door BAAC bv in augustus 2014 opgegraven.

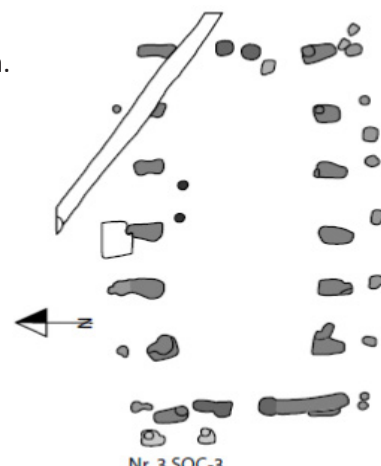
Bij het hele archeologisch proces zijn de archeologen van de BAM betrokken geweest als adviseur.

Overzicht van de opgraving Theerestraat met op de voorgrond rechts het bijgebouw en aan de linkerkant de boerderijplattegrond

(Paal) kuilen die in het verleden zijn gegraven, zijn zichtbaar als donkere vlekken. Wanneer een gat gegraven wordt en daarna weer dicht raakt of gegooid wordt, vult dit gat zich met een mengsel van de natuurlijke/ gele laag met de humusrijke/ donkere grond van de laag erboven. De “sporen” die daardoor ontstaan zijn het best te zien in de natuurlijke ondergrond, het gele zand. Door het natuurlijke proces van uitspoeling en inspoeling worden deze sporen steeds lichter van kleur. Hoe snel dat gaat hangt af van de ondergrond. Globaal gezien geldt hoe lichter de sporen hoe langer geleden ze zijn gegraven.

Om de aard van deze sporen verder te onderzoeken is van de sporen een dwarsdoorsnede (coupe) gemaakt. Tijdens het onderzoek is een klein deel van twee vindplaatsen uit de volle middeleeuwen en late middeleeuwen opgegraven. Op de voorgrond van de foto aan de rechterkant is een deel van een bijgebouw uit de 12de eeuw na Christus zichtbaar. Aan de linkerkant is de oostelijke helft van een huisplattegrond uit de tweede helft van de 12e eeuw/ begin 13e eeuw, de volle Middeleeuwen, te zien. Op de afbeelding hiernaast is een voorbeeld afgebeeld van de sporen die worden aangetroffen, indien de huisplattegrond volledig kan worden opgegraven .

Voorbeeld van een huisplattegrond uit de volle middeleeuwen.

Hieronder is een afbeelding te zien van een reconstructie van een soortgelijke huisplattegrond.

Ten westen van deze huisplattegrond is, tijdens het proefsleuvenonderzoek, vermoedelijk een waterput of waterkuil aangetroffen. Op de achtergrond van de foto tenslotte, zijn de sporen te zien van een derde gebouw, daterend uit de late middeleeuwen. Het zou kunnen gaan om een jongere bewoningsfase op het terrein.

Reconstructie van een middeleeuws “boothuis” uit de periode 10de-12de eeuw na Christus, zoals die te zien is in het Eindhoven Museum te Eindhoven (foto Eindhoven Museum).

Hopelijk hebben jullie een beeld gekregen van onze werkzaamheden .
Mochten er vragen zijn, vraag het me gerust.

Activiteiten van de afdeling Bouwhistorie: De Duinse Hoeve

Door Maarten Enderman

De bouwhistorici van de BAM zijn de afgelopen tijd vooral druk geweest in het buitengebied. Daar wordt aan de oostgrens van Rosmalen de boerderij de ‘Duinse Hoeve’ ingrijpend gerenoveerd. Het onderzoek is kort voor de verbouwing begonnen nadat alle voorzetwanden en plafonds waren verwijderd. Zo kon aan de hand van de kleurafwerking op de balklaag en scheuren in het pleisterwerk een indruk worden gekregen van wat bij vorige verbouwingen was verdwenen of gewijzigd. Door vervolgens de opbouw van het pleisterwerk of de verflagen bij de bouwsporen te bekijken en het muurwerk plaatselijk te ontleisteren kon een relatieve chronologie worden verkregen van de opeenvolgende bouwfasen. Eigenlijk verschilt deze manier van werken niet veel van wat archeologen doen met het maken van bodemprofielen in een opgraving. Het is alleen wat pietepenteriger en stoffiger. Het resultaat is dat kon worden vastgesteld dat bij de Duinse Hoeve de indeling van het woongedeelte grotendeels tot stand moest zijn gekomen bij een verbouwing in 1856. Op dat moment is ook de achtergevel vernieuwd en linker zijgevel opgehoogd wat tot gevolg had dat het dak aan die zijde moest worden opgelicht. Het feit dat sprake is van een verbouwing geeft al aan dat de geschiedenis van de boerderij verder teruggaat en vermoedelijk in de 16de eeuw begint. In de gebintconstructie zijn namelijk sporen aanwezig van dwarsregels die kenmerkend zijn voor Brabantse boerderijen uit die tijd.

Uitsluitend daarvoor moeten de voor dendrochronologisch onderzoek verzamelde houtmonsters gaan geven. De toenmalige boerderij had een vakwerk voorgevel met overstek en vermoedelijk ook zijwanden van vlechtwerk besmeerd met leem. Onbekend is hoe groot het gebouw was, doordat de gebinten in de stal later gedeeltelijk zijn vernieuwd. Vermoedelijk in de 17de eeuw is de oude vakwerk voorgevel vervangen door een stenen gevel. De resten daarvan kwamen bij de graafwerkzaamheden voor een nieuwe betonvloer aan het licht. Anders dan de oude gevel werd de nieuwe niet onder het gebint geplaatst maar ervoor, waarschijnlijk aansluitend op het oude overstek ter hoogte van de zolder.

Of er bij de bouw van de stenen voorgevel nog meer is gebeurd valt niet meer te achterhalen. De gevel is bij de volgende grote verbouwing in de 18de eeuw verwijderd, waarbij de boerderij min of meer zijn huidige voorkomen verkreeg. Aanleiding om de oude gevel af te breken was de uitbreiding van het gebouw naar voren met één travee. Of het woongedeelte vanaf dat moment twee traveeën diep werd of dat het mee verschoof naar voren kon niet meer worden achterhaald. Gelijktijdig verrees tussen het bedrijfs gedeelte en de woning een nieuwe brandmuur, met ertegen in de woonruimte een opvallend brede schouw. Vermoedelijk stond hierin een oven. De woonruimte of 'herd' was met houten wanden afgescheiden van de zijbeuken, waarin links een kelder met opkamer werd ondergebracht. Behalve de schouw en de opkamer met kelder werd bij de verbouwing van 1856 de woning geheel opnieuw ingericht en later nogmaals verkleind door de aanleg van een gang in de 'herd'. Anders dan de woning lijkt het bedrijfs gedeelte tot in de 20ste eeuw nauwelijks te zijn gewijzigd. Vermoedelijk bevond zich hier al vanaf het begin een forse potstal in de middenbeuk.

Tentoonstellingen

Door Tamara Nadibaidze

Valkenburg aan de Geul

Romeinse Katakomben

Van 5 januari t/m 31 maart: alleen rondleidingen op zaterdag en zondag om 11.00, 13.00 en 15.00 uur.

De 'Romeinse Katakomben' in Valkenburg aan de Geul zijn een onderaards labirint vol nagebootste catacomben. Valkenburgse versie van de Romeinse catacomben liggen geen mensen begraven, maar als je door de gangen loopt voelt het wel 'echt'

Pipe museum, Amsterdam

Vaste collectie

Het Amsterdam Pipe museum, voorheen Pijpenkabinet. Het museum geeft een overzicht van de rookcultuur van vijf continenten van vijfhonderd jaar voor Chr. tot nu.

Museum Catharijneconvent, Utrecht

Ik geef om jou! Naastenliefde door de eeuwen heen. Te zien t/m 1 maart 2015

Deze tentoonstelling brengt de geschiedenis en de ontwikkeling van de naastenliefde in beeld. Hoe doen we dat eigenlijk: onze naasten liefhebben? Ik geef om jou! biedt inzicht in het veelomvattende begrip Caritas, Latijn voor naastenliefde of liefdadigheid

Museum Beelden aan Zee, Den Haag

Roemeense beeldhouwkunst te zien t/m 8 februari 2015

De nieuwe generatie Roemeense kunstenaars toont de eigen visie op het politieke en culturele verleden van Roemenië dit najaar in museum Beelden aan Zee.

Vrijwilligers van de Kring Vrienden

Door Harry Satter en René Beem

Als vrijwilligers die regelmatig bij de BAM werkzaam zijn hebben wij de laatste maanden een aantal malen de "vrijwilligersbrief" mogen ontvangen. Een uitstekend initiatief en een mooie informatieve uitgave. Aangezien wij geen echte vrijwilligers van de BAM zijn, maar wel geregeld daar werkzaam zijn, leek het ons nuttig om eens wat informatie te verschaffen over wie wij zijn en wat wij doen bij de BAM. Wij zijn vrijwilligers van de Werkgroep Archeologie van de Kring Vrienden.

De Kring Vrienden van 's-Hertogenbosch is, gelet op de belangrijkste activiteiten, in feite op te splitsen in drie gebieden: vaartochten op de Binnendieze, stadswandelingen/objectbezoek en heemkundewerkgroepen. Deze laatste zijn verenigd in het Kenniscentrum. Hiertoe behoren o.a. de werkgroepen: Het Kleine Monument, Vestingwerken, Kerken en Kloosters, Bouwplannen, Toponymie etc. In totaal zijn er ca. 13 heemkundewerkgroepen.

De werkgroep archeologie is de jongste in deze serie en opgericht in 2009. Bij de oprichting heeft deze werkgroep een aantal taakgebieden geformuleerd. De belangrijkste daarvan zijn: Opgravingen; Archiefonderzoek (geschiedenis, archeologie etc.); Onderzoek in samenwerking met de BAM (Bossche pijpenfabriek, lakzegels e.d.); Toezicht bodemverstoring/WAMZ-toezicht en Publicaties.

Een van de eerste acties van deze nieuwe werkgroep was een uitvoerig gesprek met vertegenwoordigers van de BAM over wat wij voor elkaar zouden kunnen betekenen. Hierbij zijn o.a. onderwerpen naar voren gekomen waarvoor bij de BAM grote belangstelling bestond, maar vaak de tijd en de mankracht ontbrak.

Voorbeelden hiervan zijn o.a. de genoemde Bossche pijpen en lakzegels. Daarnaast kon o.a. ook hulp gebruikt worden in het laboratorium en in de klankbordgroep t.b.v. het op te richten "Open Depot". Tot slot werd door de BAM aangegeven dat grote belangstelling bestond voor het uitgebreide - maar erg ontoegankelijke - archief van J. Mosmans dat zich bevond in het Stadsarchief.

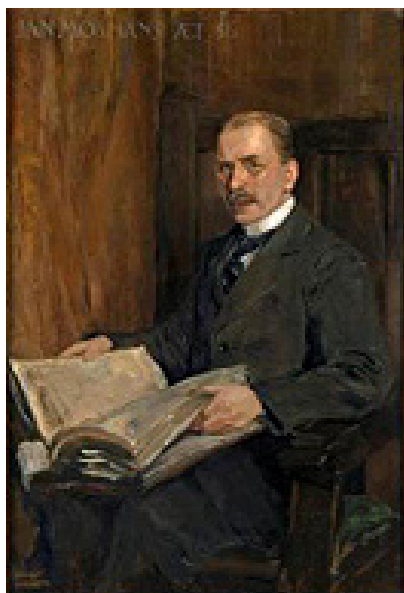
Vrijwilligers van de werkgroep archeologie hebben o.a. aan de hiervoor genoemde onderwerpen meegewerkt. Over het onderzoek naar het archief van J. Mosmans is in dit bulletin een apart artikel opgenomen.

Het archief van J. Mosmans

Door Harry Satter en René Beem

Wij tweeën houden ons vooral bezig met het uitgebreide archief van de heer J. Mosmans. Helaas was dit archief, door de grote hoeveelheid losse notities, schetsjes, half afgeronde onderzoeken etc. erg ontoegankelijk. Wij hebben ons tot doel gesteld dit archief te ontsluiten en beter toegankelijk te maken voor iedereen. Daarover in deze bijdrage dan ook wat meer.

J. Mosmans met het obituarium van de St. Jan

J. Mosmans, geboren te 's-Hertogenbosch (1870-1966), was archivaris van het kerkarchief van de St. Jan. Hij was zeer geïnteresseerd in de geschiedenis van de stad in de meest ruime zin van het woord. Hij was aanwezig bij menige opgraving of afbraak in de stad en in die jaren heeft hij een enorm archief opgebouwd dat zich bevindt in het Stadsarchief en meer dan 130 mappen omvat. Mosmans heeft zeer veel informatie verzameld o.a. uit een tijd dat nog veel overeind stond in Den Bosch (nog vóór de oorlog). Van alles wat hij vond maakte hij losse notities, schetsen of uitgebreide tekeningen en zocht in literatuur en andere bronnen naar verklaringen, relaties etc. Een onuitputtelijke hoeveelheid informatie op allerlei losse papiertjes, achterkanten van muziekpapier, snippers, enveloppen etc.

En dan ook nog zonder duidelijke ordening, locatie- of onderwerpaanduiding en nadere uitleg. Een onschatbare hoeveelheid informatie over onze stad, maar erg ontoegankelijk. Ooit is een poging ondernomen om enige orde in deze "chaos" te scheppen, maar dit is maar ten dele gelukt.

Wij hebben de taak op ons genomen om hierin verbetering te brengen en dit omvangrijke archief toegankelijk te maken voor iedereen. Daarom zijn wij vanaf midden 2010, consequent elke woensdagochtend aanwezig bij de BAM. Ronald

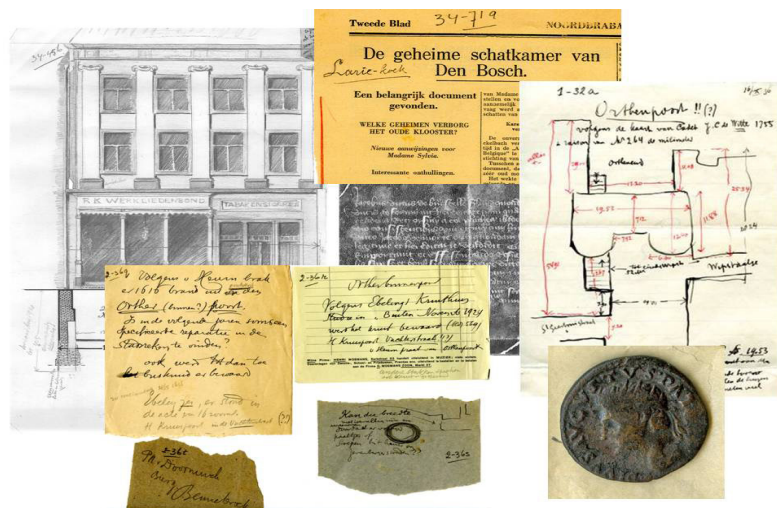
zorgt dat steeds enkele mappen van het stadsarchief bij de BAM aanwezig zijn. Wij bestuderen elke map, scannen de diverse losse notities, schetsen etc., rubriceren deze en proberen ze van een onderwerp/titel te voorzien. Vervolgens worden ze opgeslagen en is het de bedoeling dat straks eenieder d.m.v. een eenvoudige zoekfunctie, direct uitkomt bij het onderwerp dat wordt gezocht met de bijbehorende documentatie van Mosmans. Via een vertaalslag zal het stadsarchief ervoor zorgen dat straks op hun website op deze wijze elk stukje informatie van Mosmans kan worden opgevraagd en bekeken.

Gezien de omvang van het archief, kunnen we echt spreken van monnikenwerk. Wij zijn nu ruim 4 jaar bezig en hebben inmiddels meer dan 3000 scans gemaakt. Er zijn veel scans bij die meerdere (kleinere) notities omvatten. De hoeveelheid gescande notities, schetsen, tekeningen etc. is dus vele malen groter. Bij de volgorde van de mappen die door ons zijn onderzocht is rekening gehouden met de wensen van de BAM en wat wij zelf interessant vonden. Hoewel er nog wel het e.e.a. resteert kunnen we stellen dat de meest interessante informatie thans voor ca 90% is verwerkt.

Het stadsarchief is begonnen met de omzetting van de informatie zodat deze zoals gezegd op hun website geplaatst kan worden. Het eind van dit project komt dus in zicht.

Indien daaraan behoefte zou bestaan willen wij best een keer een kort inleiding verzorgen voor medewerkers en vrijwilligers van de BAM over dit project.

In ieder geval is nu duidelijk wie die twee kluzenaars zijn die zich iedere woensdag opsluiten boven in het Groot Tuighuis, achter hun computer.

voorbeeld grote hoeveelheid losse notities/schetsen

Parthische kip

Parthische kip. Maak de kip aan de achterkant open en spreid de poten. Stamp peper, lavas, een beetje karwij, bevochtig met vissaus, vermeng met wijn. Leg de kip in een Cumaanse pot en giet de saus erover. Los sterke asafoetida op in warm water, giet die tijdens het koken over de kip. Gekruid met peper opdienen.

Het kookboek van Apicius 6, 9, 2

VOOR VIER PERSONEN

4 STUKKEN KIP (FILET OF POTEN)

VERSGEMALEN ZWARTE PEPER

175 ML RODE WIJN

2 EETLEPELS (30 ML) VISSAUS

1/2 THEELEPEL ASAFOETIDAPOEDER

OF 5 DRUPPELS ASAFOETIDATINCTUUR

2 THEELEPELS FIJNGEHAKTE VERSE LAVAS

OF BLEEKSELDERIJBLAD

2 THEELEPELS KARWIJZAAD

Leg de kip in een ovenschaal en strooi er rijkelijk peper over. Roer wijn, vissaus, asafoetida, lavas en karwijzaad dooreen en giet het mengsel over de kip uit. Dek de schaal af en zet hem in een tot 190 °C voorverwarmde oven. Braad de kip in 1 uur gaar. Verwijder het deksel op de helft van de braadtijd om de kip te laten bruinen. Giet voor het serveren een gedeelte van de saus over de kip.

Dit is een heel eenvoudig gerecht en voor Romeinse begrippen zeer ongebruikelijk, omdat er niets van zoetheid aan te pas komt. Interessant is dat het recept vernoemd is naar de Parthen, de rivalen van Rome in het Midden-Oosten, en opvallend is dat de asafoetidasmaak overheerst. Dit kan als bevestiging dienen dat het recept van Parthische herkomst is – of verklaart in ieder geval hoe het aan zijn naam komt – aangezien asafoetida vanuit het Parthische rijk in Rome werd

ingevoerd. Karwij is daarentegen van Midden-Europese origine. Dit was ongetwijfeld een Romeinse toevoeging aan het gerecht.

Waarschijnlijk werd er karwijblad bedoeld. Verse karwij is echter moeilijk te krijgen, tenzij u het zelf in een kas teelt. Ik gebruik karwijzaad en dat bevalt mij uitstekend.

Gerookte ham met zoete wijncakejes

Schouderham met mostgebak. Kook de gerookte ham met twee pond gerst en 25 gedroogde vijgen. Haal het vlees er na het koken uit, schroei het vet op een roodgloeiende bakplaat en dompel het dan in honing. Of beter nog: doe het vlees in een broodoven en bedek het met honing. Doe als het vlees gebruind is passum, peper, een bosje wijnruit, en wijn in een steelpan; roeren. Giet na goed geroerd te hebben de helft van de saus over de ham en de andere helft over eenhaps-stukjes mostgebak. Giet als ze doordrenkt zijn het restant dat niet door het gebak is opgenomen over het vlees.

Het kookboek van Apicius 6, 9, 3

Mostgebak maakt men als volgt: drenk 10 liter tarwebroodmeel in most; voeg hieraan anijs, komijn, 2 pond spek, 1 pond kaas toe en roer er de geraspte bast van een lauriertwijn door; leg er wanneer je ze gevormd hebt laurierblaadjes onder en bak ze.

CATO, *De Agricultura*

Dit is een geweldig gerecht voor een bijzonder diner; ik heb het al vaak gemaakt voor een Romeins banket. De zoete wijncakejes vergden enig denkwerk. Verse most gaat na het persen vrijwel meteen gisten en kan dan goed dienst doen als rijsmiddel. Volgens mij gaat Cato's kok ervan uit dat het gebak moet rijzen, al wordt hiervoor geen tijd opgegeven. Het druivensap dat tegenwoordig in de winkel ligt is hiervoor niet te gebruiken. Ik heb met wijn geëxperimenteerd en dat ging al beter, maar echt luchtig gebak dat veel vocht opneemt is tegenwoordig zonder een beetje gist niet te maken.

De Zoete Moeder van 's-Hertogenbosch

De Zoete Moeder in de Sint-Jan kathedraal is voor veel Bosschenaren een van de bekendste beelden en een belangrijk onderdeel van de Bossche spirituele cultuur.

Zij is nog steeds heel populair en er worden dagelijks vele kaarsjes in haar naam opgestoken. Het is geen fraai Mariabeeld zoals wij dat gewend zijn van andere Maria-afbeeldingen. Maar het beeld kent een rijke geschiedenis van vele wonderen en gebeurtenissen, zoals de vlucht uit en haar terugkeer in de Kathedrale Basiliek van Sint-Jan.

He begon allemaal in 1380. Volgens de mythe heeft een bouwvakker het beeld (ongeveer 1,15 meter hoog) gevonden. Hij wilde haar in stukken hakken en als brandhout gebruiken, maar werd er net op tijd op gewezen dat het om een beeld van Gods moeder ging. Het was ouderwets, beschimmeld, versleten en het Kind Jezus was verdwenen.

De bouwvakker wilde het goed maken en bracht het beeld naar de kathedraal. Het was Witte Donderdag en in de kathedraal werd het rustaltaar (Een rustaltaar is in de rooms-katholieke liturgie een altaar dat zich gewoonlijk bevindt in een kapel maar soms ook in de open lucht) voor het Allerheiligste klaargemaakt, waarbij verschillende heiligenbeelden als versiering werden opgesteld. Maar de mensen die aan het altaar werkten vonden het beeld oud en lelijk. De dag daarna, op Goede vrijdag, werden de andere beelden naar op hun plaats teruggebracht, maar het Mariabeeld bleef alleen achter.

Het was broeder Wouter die het Mariabeeld probeerde te beschermen. Hij heeft het Mariabeeld in één van de straalkapellen neergezet. Broeder Wouter werd uitgelachen toen hij vroeg of het Mariabeeld misschien een beetje opgeknapt kon worden. Toch besloot hij het er niet bij te laten zitten en zorgde dat het Mariabeeld een mantel om kreeg en ook vond hij het kindje Jezus terug.

De Mantel van Maria

In de loop van de geschiedenis zijn er verschillende mantels gemaakt waarmee de Zoete Moeder werd getoond, naast andere kostbaarheden als zilveren en gouden kronen, scepters, kruisen en rozenkransen. De vorige, bijna honderd jaar oude mantel – donkerrood en met gouden borduursels versierd – was aan vervanging toe. Daarom gaf de Broederschap van Onze Lieve Vrouw in 2007 de opdracht om een nieuwe schutsmantel voor Maria te ontwerpen.

Uit de vier kunstenaars die een ontwerp maakten werd de opzet van Janpeter Muilwijk (1960) gekozen. Muilwijk ontwierp een dubbelmantel, waarvan de buitenkant 'het leed in de wereld' verbeeldt waartegen de 'boetelingen' bescherming zoeken. Het leed wordt gesuggereerd door een patroon van doornen, distels, stenen en vuur op een zware rode ondergrond. De lichte binnenkant daarentegen verbeeldt de beschutting die de mens zoekt bij de Zoete Moeder, de Moeder van Christus. In deze 'schuilplaats' gaat het over de troost van het geloof.

Wonderen

Over het ontstaan van de Bossche verering voor de Zoete Lieve Vrouw worden we ingelicht door een ongedateerde rijmkroniek (op rijm gestelde chronologische beschrijvingen van historische feiten en personen) in 594 verzen, 'Dit is dat beghinsel van Onser Vrouwen hoe sij Tsertoghenbossche is verheven'.

Volgens de rijmkroniek heeft het beeld een aantal wonderen verricht: Hadewich geneest van haar tandpijn, een knecht wordt met zijn paard gespaard van de verdrinkingsdood, een huisbrand in de stad wordt gedoofd, een spottende vrouw valt ziek neer en sterft, een andere spottende vrouw komt tot inkeer en wordt in haar slaap door Maria voor inbrekers gewaarschuwd.

Beeldenstorm

In 1566 werd 's-Hertogenbosch door de beeldenstorm getroffen en in 1629 viel de stad in handen van de protestanten. Toen besloot men veiligheidshalve de Zoete Moeder naar Brussel te brengen. De voorwaarde was dat deze stad het niet als haar eigendom zou beschouwen, maar aan het Bisdom terug zou geven als daar het katholieke geloof zou zijn hersteld. In Brussel werd het beeld in hoge ere gehouden, het werd zelfs elk jaar in processie door de stad gedragen, net als in 's-Hertogenbosch het gebruik was geweest. Het kostte de grootste moeite om het beeld terug te krijgen omdat ook in Brussel de mensen bijzonder gehecht raakten aan het Bossche genadebeeld. Op 29 december 1853 keerde de Zoete Moeder terug naar haar kapel in de Sint-Jan.

Pelgrimages

De aantrekkingskracht die het Mariabeeld heeft, is goed te zien in dit pelgrimsteken, rond 1380-1500. Een afbeelding van de Sint Jan, met enkele bosboompjes als symbool voor de stad. Centraal in de voorstelling het Mariabeeld in de Sint Jan. Dit pelgrimsteken vormt een belangrijke visuele bron voor de devotie en dankbaarheid die de mensen aan Maria toonden.

Het Mariabeeld is ongeveer 800 jaar oud en is nog steeds zeer geliefd en populair. In de Sint-Jan steken mensen nog steeds een kaarsje aan in de hoop dat hun gebed door de Zoete Moeder gehoord wordt.

Lieve Vrouwe, hoor gunstig
onze smekingen aan.
O, Gij kunt op dit feesttij
toch de bede niet versmaen
van de honderden kind'ren
uit de stad, U zo waard
die Gij, Moeder, vol eerbied
om Uw troon ziet geschaard.

Sla Uw ogen, o liefste
goedertierenste Vrouw
op Uw kind'ren, zij bleven
U o Moeder getrouw.
Het geloof hunner vaad'ren
hielden z'altoos in eer;
voor Uw wonderbeeld knielden
zij vertrouwwol te meer.

O Maria, o zoetste,
o beminlijkste Maagd,
o Gij Moeder, wie nimmer
tevergeefs wordt gevraagd.
Wees een schutsvrouw den Bisschop
die Uw kind'ren geleidt,
die talenten en krachten
aan Uw eer heeft gewijd.

O Maria, o Zoete
Lieve Vrouw dezer stad,
Gij waart altoos haar glorie
en haar dierbaarste schat.
Geef, dat z'immer beware
het aloude geloof,
ach gedoog niet, o Moeder,
dat men't ooit haar ontroov'.

Een ontdekkingsreis door de Bieb van de BAM

Door Josje van Eerd

Al vier jaar ben ik vrijwilliger bij de BAM en breng daar heel plezierig mijn dinsdagavonden door terwijl ik me bezig houd met het uitzoeken van residu, het in kaart brengen van provinciekaarten en de laatste tijd ook met het bij elkaar zoeken van stukjes aardewerk of porselein om deze, soms met wat geluk, tot een mooi kopje, bordje, vaas, schaal of zelfs pispot aan elkaar te plakken. Ook werk ik sinds kort, maar nog een beetje onwennig, mee aan het Vrijwilligersbulletin. Ik was op zoek naar een onderwerp voor het nieuwe nummer en omdat ik een tijdje geleden een gezellig gesprekje had met Hans Hendriks, de vrijwilliger van het eerste uur, die in de Bieb werkt, dacht ik aan de Bieb, die ik al die jaren nog nooit had bezocht. Ik ging via een klein trapje naar de eerste verdieping, de vroegere pottenzolder, zocht Hans maar vond daar de lieve Sara, die mij even te woord stond, omdat noch Hans noch de andere vrijwilliger, Ton, aanwezig waren om het verhaal over de Bieb en de betekenis ervan voor de medewerkers van de BAM uit de doeken te doen. Sara werkte daar sinds een jaar, een dag per week als vrijwilligster, en vond het toch beter als ik Hans of Ton zou raadplegen. Ik keek alvast rond naar wat er zoal stond. Over Architectuur stond een hele rij boeken: architectuur algemeen, prehistorie, Romeinse tijd, middeleeuwen, archeobotanie, fysische antropologie, methoden en technieken en wet- en regelgeving. Bouwhistorie besloeg ook flink wat ruimte met titels als: gebouwen divers, boerderijen, kastelen, kerken en kloosters, woonhuizen, vestingwerken, weg -en waterbouw,

stedebouw- landschap en volkshuisvesting, methodiek, bouwbedrijf en een hele rij ordners met het magazine Bouwhistorie. En wat te denken van bouwhistorie zoals ornamenten en motieven, hout- en steenconstructies, interieur, behang. Er stonden ook vele ordners met overdrukken (kaarten) van het ROB, dit is het Rijksarchief voor het oudheidkundig bodemonderzoek. Veel rapporten vulden ook verschillende planken.

Daar tegenover ook weer lange boekenrijen met algemene historische informatie over de diverse provincies. Ik zag buitenlandse werken o.a. uit België, Duitsland, Frankrijk, Engeland, Italië, Zwitserland waarbij ook verschillende steden vertegenwoordigd waren zoals Brugge, Gent, Lucca. Heel veel informatie over materiele cultuur. Informatie over bewerkt been, hout, leer, glas, handel, bouwkeramiek, kachels-ovens-tegels en baksteen, sieraden, edelmetalen, speelgoed, scheepvaart. Ook over aardewerk, porselein, pijpen en industrieel aardewerk.

Ik liep naar de leesplank waarop ook de computer stond en keek in een prachtig geïllustreerd boek dat op een stapel lag. Het was: In Buscoducis 1450-1629. Kunst uit de Bourgondische tijd te 's-Hertogenbosch. De cultuur van late middeleeuwen en renaissance door Dr. A.M. Koldewey. Het boek liet naast informatie ook prachtige platen zien van de Sint Jan, ook van Schepenzegelstempels. Van munten zoals: de halve Philipsdaalder, de zilveren Dukaton, Oord en Schelling. Van de meeste munten had ik nog nooit gehoord. Platen van beelden van de Sint Jan, van perkamenten geschriften en processtukken. Zilveren ornamenten o.a. kelken. Olieverfdoek van Nicolaas Zoesius. Een olieverstuk van de gekruisigde Christus. Een pentekening van Adriaan Bloemaert: visioen van Ignatius. Kopergravure: het laatste oordeel. Platen van beelden en reliefs. En nog veel meer...

Een schitterend overzicht dus, heel boeiend om eens in te kijken.

Ton, die inmiddels ook op zijn plek zat, had een heel ander boek als favoriet: Opgravingen in Amsterdam. En dat is ook geen wonder want je kunt hem nogal eens met een metaaldetector zien op zoek naar ondergrondse schatten. Zijn grootste schat is de vondst van een Romeinse beslagplaat met vossenkop bij de zandwinning in Kerkdriel. Hij vertelde mij dat voorheen de Bieb Architectuur en de Bieb Bouwhistorie zijn samengevoegd. Beneden staan nu allerlei werken uit 's-Hertogenbosch en Brabant. Boven staat de rest van Nederland en alle andere rapporten. Hans, Ton en Sara hebben alle boeken van een code voorzien en gerangschikt en zijn nu voornamelijk met tijdschriften in de weer. Hans heeft voornamelijk al het voorwerk gedaan, dat doet Ton nu ook en Hans voert alles in in de computer, Sara houdt zich daar nu ook mee bezig. Als alles rond is kan iedereen van de BAM alle boeken, tijdschriften en rapporten van de Bieb in het computersysteem opzoeken.

Daarna ging ik eens beneden kijken naar wat dat gedeelte van de Bieb mij te bieden had. Hierbij een paar titels van publicaties en boeken die ik heb ingezien. Het was wel erg moeilijk kiezen want er stonden zoveel werken die ik wel even in wilde kijken.

-Publicaties van H.J. Janssen.

-Nieuws van het Noordbrabants Museum: o.a. een artikel over Jeroen Bosch en de Bossche schilder Leon Adriaans.

-Nieuws over de Citadel. Nieuws over Brabant Cultureel.

-Nieuws over de Open Monumentendag.

-Ordnars van de BAM met o.a. interne rapporten, diverse jaarverslagen, rapporten over archeologisch onderzoek.

-Een boek van Pieter Saenredam met tekeningen: Pieter Saenredam in 's-Hertogenbosch.

Heel leuk om in te kijken is het boek: Kroniek van Molius. Een 16e eeuwse Bossche priester over de geschiedenis van zijn stad. Aardig om te lezen is bv dit stukje: "In het jaar des Heren 1439 heerste er een vreselijke dodelijke pestziekte in 's-Hertogenbosch waardoor zo'n groot aantal mensen werd weggerukt dat de stad zo ontvolkt raakte dat men zelfs het gras in de straten zag groeien". Ook dit is vermeldenswaard: "In het jaar des Heren 1445 was er zo'n grote overstroming dat zelfs in 's-Hertogenbosch het water steeg tot aan de kerk van de St. Jan evangelist en de mensen genoodzaakt waren met een bootje naar de kerk te gaan en de huizen van de poorters overal onderliepen".

Erg leuk om eens in te kijken.

Ook magazines zoals dat van Bossche Bouwstenen van Kring Vrienden van 's-Hertogenbosch van 1982, een lustrumnummer en behandelt: Sint Jan, de middeleeuwen, het stadhuis 17e eeuw, gouvernement 18e eeuw en het provinciehuis uit de 19e eeuw.

Ook staat daar: Den Bosch, als de stad van gisteren.

3 Generaties Bosschenaren en hun stad, hun kooplust, hun vrije tijd, hun carnaval, hun gezinsleven, hun verkeer en de oorlog.

Het boek: Verboden Kringen. Een intrigerende titel dus even dit boek ingekeken. Verboden kringen zijn in de 19e eeuw wettelijk ingesteld om het schootsveld rondom militaire vestingen vrij van bebouwing en beschuttingsmogelijkheden te houden. De gegevens komen uit het Verbaal Archief van het Ministerie van Oorlog en het Nationaal Archief. Gedetailleerde historische gegevens en aantrekkelijke kaarten van de veranderingen in het landschap rondom de vesting 's-Hertogenbosch in de 19e eeuw.

-F.J. Van Gaal: Socialisme en zelfstandige arbeidsbeweging in 's-Hertogenbosch van 1886-1923, gebeurtenissen met betrekking tot het socialisme. Leuk om eens te kijken naar wat er allemaal in het klein speelt in Den Bosch.

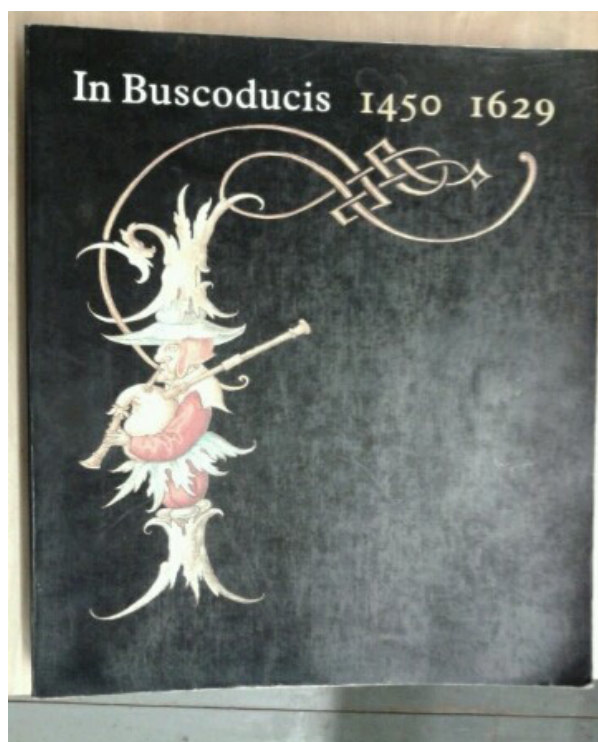
Ook boeken over monumenten uit de omgeving van 's-Hertogenbosch. Haren, Oirschot, Grave, Eindhoven, Boxtel, Berlicum, Sint Oeddenrode, Oss. Monumenten in Noord-Brabant. -3 Blauwe banden met historische tekeningen van de stad en zijn omgeving.

Dit zijn maar een paar van de vele bijzondere boeken die beneden te vinden zijn.

De Bieb is de voor de meeste BAMmers heel belangrijk als encyclopedie en als historisch en financieel geheugen.

Ga ook eens een keertje kijken. Hans en Ton maar ook Sara helpen je graag en er is vast wel iets bij dat je interesse heeft. Boven is de Bieb dus op de eerste verdieping, loop langs de toiletten de deur door en het kleine trapje op, daarna linksaf langs de potten even doorlopen. Beneden bevindt de Bieb zich tussen de vergaderzaal en het kantoor van Jorg, die er soms zit en van Albert en Jos, de huismeesters.

Het is even zoeken...

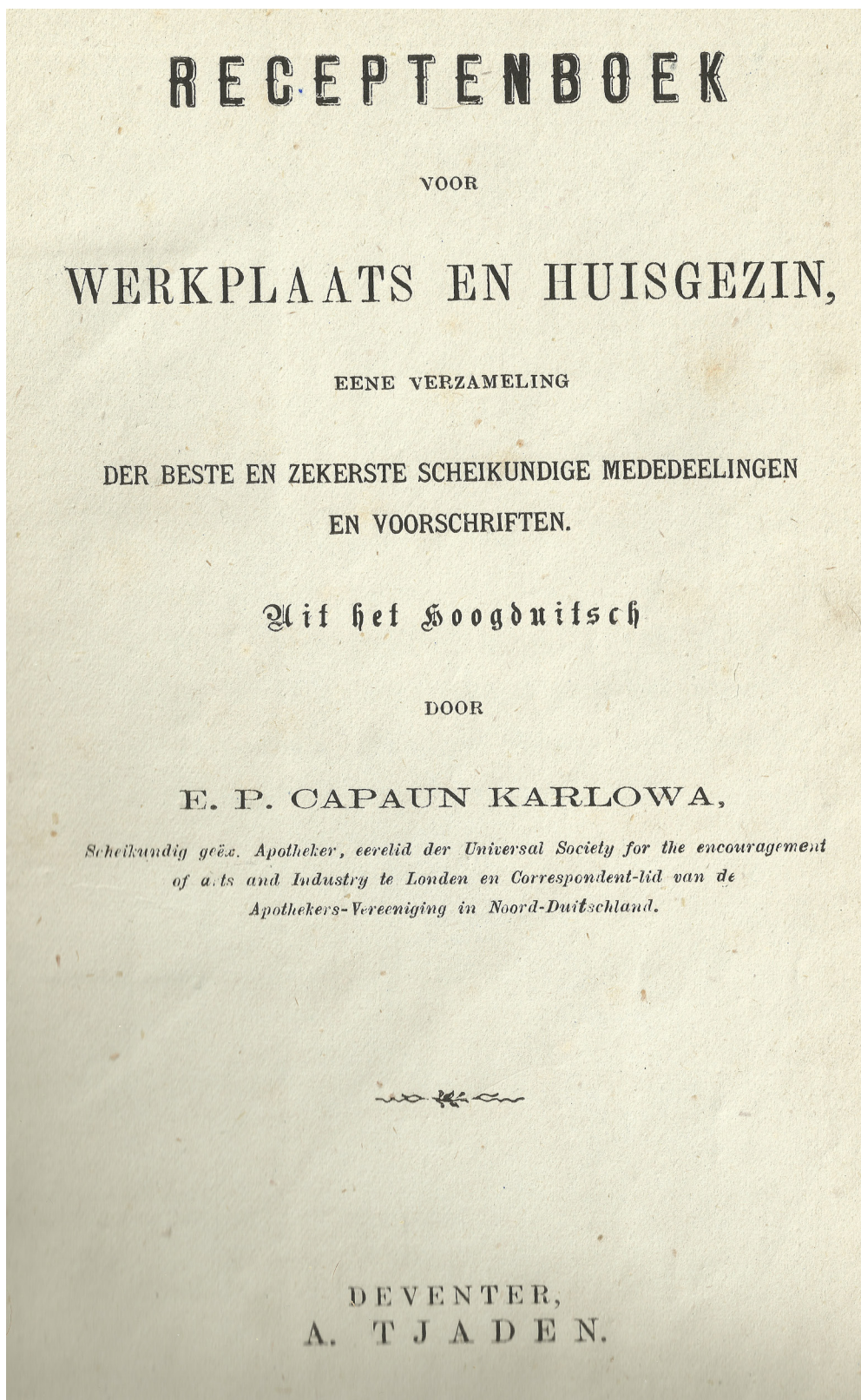

Receptenboek voor werkplaats en huisgezin

Door Ank de Groot

Tijdens opruimwerkzaamheden vond ik een oud receptenboek tussen de reisverslagen van een oudoom. Het receptenboek stamt uit 1872. Mijn oudoom werd in 1890 geboren. Hij reisde veel in Zuid-Amerika en maakte reisverslagen. Hij verdiepte zich in de verwoestende gevolgen van het binnenvallen van de Spanjaarden (conquistadores) in de zuidelijke Amerika's. Het receptenboek zat tussen zijn woedende schrijfsels.

Uit dit boekje komen de volgende middelen om het haar te verven. Ook met -hoogstwaarschijnlijk- verwoestende gevolgen.

282. Haarverfmiddelen. Daarmee wordt nog veel meer dan met haarolie gespeculeerd, en niet zelden ontvangt het publiek voor hoogen prijs schadelijke middelen. Het laatste geldt van die middelen, die metaalzouten bevatten. Wel is salpeterzuur zilver in regen-, gedistilleerd of rozenwater opgelost, en dagelijks tot de kleur goed is, tot het wasschen der haren gebruikt, het werkzaamste middel om het haar duurzaam zwart te verven, maar de aanraking der huid veroorzaakt dikwijls hoofdpijn. Men bevordert de kleuring als men telkens het haar in de zon laat drogen. Komt er iets op de huid of de kleeren, dan ontstaat er een moeilijk te verdrijven plek, die men als eene vlek van teekeninkt behandelen moet. Daarom is het gebruik niet aan te raden evenmin als dat van eenig metaalzout, en daarom vestig ik vooral de aandacht op die recepten onder de volgende die met plantenstoffen kleuren. Bij geen haarverf helpt het verven op den duur, daar het haar aangroeit. Men moet dus van elk middel een paar maal 's weeks gebruik maken. Een zeer gewoon middel om rood haar zwart te verven is het gebruik van eene looden kam. 't Best is, de kam met azijn te bevochtigen, om het lood sneller op te lossen. Het schijnt, dat de aanwending van dit metaalmiddel zonder gevaar geschiedt.

De meest gebruikelijke zijn :

1) *Salpeterzuur zilver* (helsche steen). Met een opl. van 1 dr. helsche steen in 1 pd. rozenwater worden de haren met een penseel of sponsje bestreken, en in de lucht gedroogd. De haren moeten vooraf door wassing met tarwe- of garsteszemels van alle vet bevrijd zijn.

2) *Het oostersche haarverfmiddel.* $\frac{1}{2}$ pd. walnotenbloesem, 1 pd. bittere mosterdolie (geperste) wordt in een ijzeren pot 3 weken in paardemest begraven, dagelijks eens omgeroerd, dan doorzift, 1 scr. blauwe vitriool en 1 scr. cachou erbij gemengd en als haarverf gebruikt. Ook uit het sap van de

buitenste groene schalen der walnoten bereiden de oostelingen haarverfmiddelen.

3) *Aftreksel van galappels met opl. van ijzervitriool.* De eerste bestaat uit 2 dln. gestampte zwarte galappels met 8 dln. warm water. De ijzervitriool wordt in 4 dln. water opgelost. — Volgens Lauderer gebruikt men de galappels in 't oosten aldus: zij worden fijngestampt met wat olie tot deeg gekneed, dat in een ijzeren pan zoolang kookt, tot zich geen oliedampen meer ontwikkelen, waarop men het wrijft, met wat water aanmengt tot eene pap, die men weer droogt. Tegelijkertijd wordt een metaalmengsel, dat uit Egypte naar de oostersche markten aangevoerd wordt en dat *Rastikopetra* of in 't turksch *Rastik-Tuzi* genoemd wordt, gebruikt. Dit metaal, dat er als slakken uitziet wordt opzettelijk door de Armeniërs samen gesmolten en bestaat uit koper en ijzer. De naam is afgeleid van *Rastik* = wenkbrauw en *Tuzi* = steen. Het fijne poeder van dit metaal wordt zoo innig mogelijk met de vochtige massa vermengd en daaruit een deeg gevormd, dat men op een vochtige plaats bewaart, waardoor zij krachtige dienst doet. Soms parfumeert men deze massa met *Kursi* = geur, voornamelijk ambra. Om nu de haren te verven wrijft men iets daarvan in de hand en daarmee het haar. Na eenige dagen worden deze fraai diepzwart, ze zijn week en buigzaam en de kleur is duurzaam. Deze uitwerking moet natuurlijk aan het pyrogalluszuur in het mengsel toe te schrijven zijn.

In het volgende bulletin zal weer een recept uit dit opmerkelijke boek worden opgenomen.

De dichter en de stad: De Waterstraat

Door Len Janssens

Zelden zie je een beter voorbeeld van nietsontziende zestiger jaren stadsvernieling dan in de Waterstraat.

Ooit een van de mooiste doorkijkjes naar de Sint Jan, nu wendt de Bosschenaar liefst het hoofd af van de foeilelijke parkeergarage die daar in de jaren 70 werd neergezet.

In 1514 stond er al een groot armengasthuis en in 1619 werd er een groot jezuïetencollege gebouwd. Nu staat op die plek het statige, neogotische gebouw (1901) waarin oorspronkelijk de ambtenaren van de Provinciale Griffie werden gehuisvest. Het Gouvernement, om de hoek in de Verwerstraat, was daarvoor te klein geworden. Sinds 2013 zijn er o.a. de facilitaire en administratieve diensten van het Noordbrabants Museum gehuisvest.

De Provinciale Griffie bleek al heel snel toch te krap bemeten.

Begin 1962 werden alle huizen aan de overzijde (waaronder het markante woonhuis van de Bossche schildersfamilie Slager) afgebroken om plaats te maken voor een nieuw provinciehuis. De stad was in rep en

roer, het plan werd getorpedeerd en het nieuwe provinciehuis kwam uiteindelijk op het Pettelaarpark.

Het terrein, dat jarenlang braak bleef liggen, werd door de Bosschenaren in gebruik genomen als parkeerplaats, bekend onder de naam "De Kuil". Die naam bleef behouden toen daar in 1975 de eerste Bossche parkeergarage werd gebouwd. Daarmee was het straatbeeld en het doorkijkje naar de Sint Jan voorgoed onherstelbaar verminkt, tot woede en verdriet van veel Bosschenaren. Iets van die woede klinkt door in het korte gedicht van C.C. Schoor.

C.C. Schoor: Als de stichters

***Als de stichters van onze mooie stad
Hadden kunnen bevroeden
Dat door de eeuwen heen, in koelen bloede
Door geleerde bouwkundige snaken
De kans was aangegrepen om van mooie plekjes
Een moderne puinhoop te maken
Dan hadden ze na enig praten
Den Bosch wel Oetelmoeras gelaten***

© Sinds1980.nl

Vrijwilligers VACATURE

Funcienaam:
Vrijwilliger Objectfotograaf Archeologie

Werkzaamheden

Het fotograferen van archeologische objecten volgens vast stramien, consistent, voor zowel interne (database) als publiekmatige (website, rapportage) ontsluiting van archeologisch materiaal in depot.

Dit gebeurt zowel op 'productieniveau' als gedetailleerder.

(Werkzaamheden kunnen worden uitgebreid/aangepast op basis van het niveau van de starter.)

Funcie-eisen:

Ervaring met object fotografie, Access, Excel. Zelfstandig en efficiënt werken.

De Afdeling

Afdeling Bouwhistorie, Archeologie en Monumenten (BAM)

Meer informatie

Voor meer informatie kunt je contact opnemen met Marloes van der Sommen, bereikbaar onder telefoonnummer (073) 615 5806 of via email m.vandersommen@s-hertogenbosch.nl

Of h.nijhof@s-hertogenbosch.nl

Mededeling voor de vrijwilligers

Wij, Marloes en Harmke, willen een tweemaandelijks overleg met de vrijwilligers instellen.

In principe willen we dat op de eerste dinsdag van de even maanden laten plaatsvinden van 9.30 – 10.30 uur. De eerste bijeenkomst zal plaatshebben op 3 februari 2015. Iedere vrijwilliger die kan is van harte uitgenodigd voor dit overleg.

Omdat de dinsdag in april rond Pasen valt, zullen we dan net een andere dag moeten pakken.

Colofon

Aan dit bulletin is meegewerkt door:

Len Janssens
Paulien van der Krabben
Ed Hupkens
Janneke Bosman
Maarten Enderman
Tamara Nadibaidze
Harry Satter
René Beem
Roland Dingen
Josje van Eerd
Ank de Groot
Reneé Das